

ItK

2

adalomtörténeti Közlemények

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1993

Ázs Mihály: Heltai Hálójának forrásáról és eszmetörténeti háttéréről
Rompay H. János: Toldy Ferenc kritikai munkássága az 1840-es években
Fényi Ferenc: Petőfi-versek színházi zsebkönyvekben (1845–1880)

*
Vács József László: A Faust-monda elemei Pázmány Péter Posonban lött praedicatiójában
Lágyi Márton: Kármán József XIX. századi újrafelfedezése
Tácsy Sándor: Mikor írta Kölcsey a Parainesis-t?
Bibó G. Zoltán: A Kölcsey-versek címadásáról

*
Lágyi Péter: Ady Endre verselése (Kecskés András)
Kos Thuróczy: Chronicle of the Hungarians (Kulcsár Péter)

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1993. XCVII. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kőszeghy Péter

felelős szerkesztő

Bíró Ferenc

Dávidházi Péter

Horváth Iván

Kulcsár Péter

Tarnai Andor

Tverdota György

Veres András

*

Kádár Judit

a Szemle rovat szerkesztője,

technikai szerkesztő

Balázs Mihály: Heltai Hálójának forrásáról és eszméletörténeti háttéréről

167

Korompay H. János: Toldy Ferenc kritikai munkássága az 1840-es években

197

Kerényi Ferenc: Petőfi-versek színházi zsebkönyvekben (1845–1880)

226

Kisebb közlemények

Kovács József László: A Faust-monda elemei Pázmány Péter Posonban lött praedicatoriájában

244

Szilágyi Márton: Kármán József XIX. századi újralfedezése

248

Lukácsy Sándor: Mikor írta Kölcsey a Parainesist?

256

Szabó G. Zoltán: A Kölcsey-versek címadásáról

261

Szemle

Szilágyi Péter: Ady Endre verselése (*Kecskés András*)

267

János Thuróczy: Chronicle of the Hungarians (*Kulcsár Péter*)

277

V. Ecsedy Judit: A Bornemisza–Mantskovit nyomda története (*Szabó András*)

279

Fontes Rerum Scholasticarum, I–III (*Bitskey István*)

280

Lukács László: A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773) (*Monok István*)

284

Dömötör Ákos: A magyar protestáns exemplumok katalógusa (*Tüskés Gábor*)

286

Kilián István: A minorita színjáték a XVIII. században (*Kerényi Ferenc*)

289

Sziklay László: Pest-Buda szellemi élete a 18–19. század fordulóján (*Mezei Márta*)

292

Széles Klára: Henszlmann Imre művészetelmélete és kritikus gyakorlata (*Kerényi Ferenc*)

294

Fényes László: Jókai Mór utolsó éve (Csűrös Miklós)

295

Kabdebó Lóránt: „A magyar költészet az én nyelvemen beszél” (*Sarankó Márta*)

297

Krónika

Beszámoló a Textológiai Munkabizottság 1993. február 8-i üléséről

300

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest

Ménesi út 11–13.

legfontosabb azonban az *album amicorum*, amely mindazon személyek neveit tartalmazza, akikkel a peregrináló diák kapcsolatba került. Elégge szembeötlő, hogy egyetemi tanulmányainak színhelyein – Odera-Frankfurtban, Franekerben és Marburgban – tudósok, tanárok, diákok nevei sorakoznak, míg angliai, franciaországi, svájci és bécsi állomáshelyein inkább a politikai és udvari élet képviselőivel került kapcsolatba. Ez is illusztrálja az út kettős jellegét: a *studium* és a *contactus* egyaránt fontos szerepet kapott benne, nemcsak ismereteket, hanem ismeretéseket is kívánt szerezni Teleki Pál Európában, mégpedig azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy mind családjának, mind a református egyháznak, mind pedig Erdélynek a későbbiekben hasznára fordítsa őket.

A kötet szövegein kívül a jövőben fontos kutatási segédanyagot fognak jelenteni azok a jegyzetek és mutatók, amelyek hozzájuk csatlakoznak. Különösen a név- és tárgymutatótól kapunk sokkal többet, mint azt a szerény cím alapján elvárnánk; magyarázatokat, útbaigazításokat ad, sőt összefüggésekre is utal, így jelentékeny szolgálatot tesz

a kor művelődéstörténetének további kutatásához.

A három kötet az egykori Magyarországot területének három különböző pontjára irányítja rá a figyelmet. Jó lenne, ha az illetékes helytörténészek is hasznosítanák a most közreadott anyagot, azt netán ki is egészítenék, tovább gyarapítanák, mert a továbblépés csakis így, régióink szakembereinek együttműködésével lesz lehetséges. Hisszük, hogy szlovák, német, román és magyar filológusok, historikusok közös erőfeszítései nem lennének hiábavalók, hiszen az oktatásügy közös múltja még számos tanulságos felfedezéssel szolgálhat.

A *Fontes rerum scholasticarum* címmel indított sorozat első kötetei a Kárpát-medence európai szellemi kapcsolatainak hajszályökrétét feltérképező, ismereteinket hasznosan gyarapító forrásgyűjtemények közé tartoznak, a belőlük feltáruló összefüggések több tudományágban hasznosíthatóak lesznek, a jövőben készülő művelődéstörténeti szintézisek számára pedig gazdag és megbízható adatbázist fognak nyújtani.

Bitskey István

LUKÁCS LÁSZLÓ: A FÜGGETLEN MAGYAR JEZSUITA RENDTARTOMÁNY KÉRDÉSE ÉS AZ OSZTRÁK ABSZOLUTIZMUS (1649–1773)

Szeged, 1989. 139 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25.)

Keserű Bálint a kötet szerkesztői utószavában „a Lukács-kapcsolat”-ként emlegeti azt az együttműködést, amely az elmúlt tíz évben alakult ki a József Attila Tudományegyetem régi magyar irodalom- és művelődéstörténettel foglalkozó csoportja és a római Istituto Storico della Compagnia di Gesù között.

Lukács atya 1946-ban Szegeden védte meg bölcsészdoktori értekezését, és 1989-ben ugyanaz az egyetem díszdoktorává avatta. E kötet az ezen alkalommal elhangzott előadásának szövegét és a témával összefüggő dokumentumokat tartalmazza; kiegészítve a JATE akkori rektorának, Csákány Bélának köszöntőjével, illetve a jezsuita törté-

nész szakirodalmi munkásságának annotált bibliográfiájával (Balázs Mihály munkája).

Szükséges volt ez a találkozás; túl művelődéspolitikai ritkaságán is. A jezsuita rend történeti intézete, a rendtörténetírás pontosan olyan, mint a központi rendház, az intézet, a központi gyűjtemények: a forrásoktól a feldolgozásokig minden egy helyütt (a levéltár részben bekötve!), és minden a rendre vonatkozik. Ilyenek a Monumenta Antiquae Hungariae vaskos kötetei is, amelyeket Lukács László annyi szakértelemmel s lelkesedéssel gyűjtött össze, adott közre. A XVI. század végéig eljutva azonban a sorozat hiányérzetet is kelt bennünk. Nem csupán azért, mert Magyarországon a könyvterjesztés nincs megszervezve, s ezek a kötetek nem jutottak el a hazai felhasználókig, de szakmai oldalról is megmutatkozik a távolság Róma és a XVI. századi Magyarország valósága között. Ezt a távolságot történeti jegyzetekkel lehet csökkenteni, olyanokkal, amelyek már nem csak a jezsuita rend nézőpontjából íródtak meg.

Az Adattár sorozat éppen a másik oldalról érkezett a „házasságba”: az első három kötet (Herepei János tanulmányai), az erdélyi inspirációjú kutatási és kiadási témák egyoldalúan protestáns arculatúvá formálták. Pedig a szegedi régi magyaros műhely, „a Keserűiskola” éppúgy igényelte volna a friss katolikus forrásanyagot, jegyzetelnitűdást, mint Lukács László dokumentumkötetei a protestáns szempontot is (a maga igazából) mérlegelni tudó interpretációt.

1989–1992 között azután az Adattár kötetei között is találunk katolikus forrást közreadókat; ily módon Lukács atya vállalkozása – bár az idős tudós munkatempóját még nem sikerült felvenni – Szegeden folytatódik.

A tanulmány vitairat, az argumentáció pedig a források: Kosáry Domokos ugyanis a jezsuita rend XVIII. századi szereplését értékelve azt állította, hogy a rend – ragaszkodván a Habsburg-monarchia egészét átfogó közös rendtartományhoz – a magyar rendiség ellen dolgozott. Az 1649-től 1762-ig tartó próbálkozássorozat dokumentumai és az ezeket magyarázó előszó meggyőzően bizonyítják, hogy a Magyarországról származó rendtagok számos alkalommal kísérleteket tettek az Ausztriai Rendtartománytól való elszakadásra, de a rendfőnök – esetenként más-más indoklással – mindig visszautasította kérésük teljesítését.

A kötet szerzője most sem lép ki abból a keretből, amelyben a források keletkeztek: a rend jogrendje, működési szabályai nem csupán orientálóak, de az előadás vezérfonalává is tudnak válni. Szívesen olvasnék azonban arról, miként illeszkedik ez a függetlenségi törekvés a kortárs jezsuita történetírásba. Az önálló magyar rendtartomány ugyanis nem határozott el, a szétválás nem történt meg. Nem a mindenki által hozzáférhető rendtörténetbe illő a történet? Azt gondolom, nem erről van szó.

Az első, az önálló magyarországi rendtartomány szükségességét megfogalmazó 1649-es tartománygyűlés előtt háromévi cenzúrai eljárás után 1644-ben megjelent Rómában Inchofer Menyhért (1585 k.–1648) *Annales ecclesiastici regni Hungariae* című munkájának első része. A mű Bécs-ellenes hangvételű, a magyarokat mint a keresztény közösség szerves részét, e közösséget szentekkel gazdagítót, azt gyakran védelmezőt mutatja be. A be nem fejezett mű kéziratát Cseles Márton (1641–1709) jezsuita a szerző halála után hozta haza Rómából.

A kéziratot elsőként komolyan felhasználó történész is jezsuita volt: Hevenes Gábor (1656–1713). A hivatalos aktákon túl volt tehát – ha szabad azt mondani, „háttérzajként” létezően – egy olyan jezsuita historiográfia is, amely az önállóan létező, nem pusztán a Birodalom részeként keresztény, katolikus Magyarországot mutatta fel, s amely történetírásból a nem katolikus historikusok is sokat tanultak. A gon-

dolatot, hogy a két dolog (a hivatalos akták és a megjelent történeti munkák) nem véletlenül hat azonos irányba, talán alátámasztja Cseles Márton személye, életútja is. Ugyanis ő volt Rákóczi Ferenc küldönce Bécsben, s ő volt az, aki az önálló magyar jezsuita provincia megeremtését szorgalmazta; így módon a jezsuiták elkerülhették volna a száműzetést.

Monok István

DÖMÖTÖR ÁKOS: A MAGYAR PROTESTÁNS EXEMPLUMOK KATALÓGUSA

Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1992. 328 l. (Folklor Archívum 19.)

Dömötör Ákos nagy és jelentős feladatra vállalkozott, amikor megkísérelte összegyűjteni és rendszerbe foglalni a magyar nyelvű protestáns prédikációk exemplumait. Katalógusát régóta várni lehetett, mivel a mintegy tíz éve folyamatosan publikált téma- és motívumtörténeti tanulmányai, egy-egy szerző exemplumanyagát bemutató elemzései sejteni engedték egy ilyen vállalkozás párhuzamos munkálatait. A kötetet Kriza Ildikó szerkesztette, Nagy Ilona lektorálta, a német nyelvű szövegeket Hans-Jörg Uther (Göttingen) gondozta. Megjelenését a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” kutatási program tette lehetővé.

A katalógus 450 típust tartalmaz. A típusok egy részénél további változatokat is felsorol, így összesen mintegy 2100 szöveg rendszerezését nyújtja. A típusoknak folyamatos számozást ad 1-től 450-ig, ezen belül hat fő csoportba osztja az anyagot: I. Bibliai exemplumok (1–70), II. Antik mitikus exemplumok (71–134), III. Legendák és mártírelbeszélések (135–164), IV. Mondák és mondaszerű elbeszélések (165–365), V. Fabulák és mesék mint exemp-

lumok (366–438), VI. Állattörténetek (439–450). A legnagyobb tételszámú, IV. csoporton belül további öt alcsoportot különít el: (A) Ókori történeti mondaanyagok, (B) Ördögelbeszélések, (C) Keresztyén mondák, (D) Profán történeti mondák, (E) Hiedelemmondák. A csoportokon belüli sorrendet az exemplumcímek első szavának betűrendje adja. A kötet végén található a feldolgozott források, a szakirodalom, az elbeszélés- és proverbiumgyűjtemények bibliográfiája, a katalógus típusszámainak és Thompson *Motif Index*-ének konkordanciája, valamint a típuscímekből alkotott név- és tárgymutató. A katalógust a bevezető tanulmány, a típuscímek és tartalmi összefoglalások német fordítása egészíti ki.

A gyakran Aarne-Thompson típusszámmal vagy a *Motif Index* motívummegjelölésével kiegészített címek után a katalógus röviden összefoglalja az exemplum tartalmát, időrendben hozza a változatok lelőhelyeit, áttekinti a szöveghagyományozódást és szakirodalmi hivatkozásokat ad. Utal a téma kapcsolatára a szóláshagyománnyal, s többször megemlíti legújabb kori képi forrásait, viccbeli előfordulását. A kata-